

Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Hayatı ve Eserleri*

The Life and Works of Muhammad b. Ahmad at-Tarsûsî

Nusrettin BOLELLİ-Adem DOĞAN

Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı

Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Rhetoric, Bingol, Turkey
nusret.bolelli@hotmail.com

ORCID: org/0000-0001-8686-1976

Doktora öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam
Bilimleri, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı

PhD Student, Bingöl University, Graduate School of Social Sciences,
Basic Islamic sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
Bingol, Turkey

ensar.1980@hotmail.com

ORCID: org/0000-0002-2881-4191

Geliş Tarihi: 26.02.2019, Kabul Tarihi: 05.04.2019

DOI: 10.34085/buifd.532518

Öz

Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî, 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı Devleti'nin artık gerileme dönemine girdiği dönemde Tarsus'ta yaşamış olan bir Osmanlı âlimidir. İlk Öğrenimini babası Ahmed Efendi'den aldıktan sonra ilim tahsili için Şam, Hicaz ve İstanbul gibi bölgeleri ve şehirleri dolaşmıştır. Daha sonra Tarsus'a yerleşen müellif babasından boşalan müftülük makamına geçerek ölümüne dek bu makamda kalmıştır. Hocaları arasında Vanî Mehmed

* Bu çalışma, Adem DOĞAN'ın Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TİB Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalında, Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ danışmanlığında devam etmekte olan "Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî'nin Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh adlı eserinin Tahkik ve Tahlili" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Efendi, Muhammed b. Ali el-Kâmilî, Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî gibi devrin âlimleri yer almaktadır. Tefsir, fıkıh, hadis, kelam, felsefe, mantık, astronomi gibi birçok ilim dalında otuzu aşkın eser yazan Tarsûsî'nin önemli eserleri arasında *Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-usûl*, *Enmûzecü'l-'ulûm*, *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh* gibi eserler yer almaktadır. Müellif 1145/1732 yılında Tarsus'ta vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Tarsûsî, Müftî, Efendi, Yazma Eser.

Abstract

Muhammad b. Ahmad at-Tarsûsî is an Ottoman scholar who lived in Tarsus between the second half of the 17th century and the first half of the 18th century when Ottoman Empire started its regression period. After being educated by his father Ahmad Efendi he went some cities and regions such as Damascus, Hijaz and İstanbul for his education. After then he settled down Tarsus and worked in the position of muftiate after his father's and stayed in this position until his death. His teachers are some of scholars of that time such as Vanî Mehmet Efendi, Muhammad b. Ali al-Kâmilî, Ahmad b. Muhammad al-Kushashî. Tarsûsî wrote more than thirty works in the field of tafsir, fiqh, hadith, kalam, philosophy, logic, astronomy. *Hâşiya alâ Mirât al-Usûl*, *Anmuzaj al-Ulûm*, *Miftâh li-Hulâsat al-Miftâh* are some of his works. He passed away in 1145/1732.

Keywords: Rhetoric, Tarsûsî, Mufti, Efendi, Manuscript.

GİRİŞ

Tarihi, on bin yıllık köklü bir geçmişe sahip olan ve bu yönüyle birçok farklı kültürün, medeniyetin, inancın ev sahipliğini yapmış Tarsus, İslâm fethinden önce idârî ve askerî bir eyalet merkezi ve aynı zamanda ticarî ve ilmî bir merkez konumundaydı. Şehrin stratejik konumu zaman içerisinde sürekli el değiştirmesine neden olmuştur. Asurlulardan sonra Yunan, Fenike, Pers, Mısır, Roma ve Bizans hâkimiyetine giren Tarsus son olarak İslâm hâkimiyeti altına girmiştir.¹

İslam Tarihinde Tarsus ve havalisine yapılan ilk ciddi akınlar Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafeti (634/644) zamanında olmuştur.² Daha sonra Emevîler

1 Saim Yılmaz, "Tarsus'un Müslümanlar Tarafından Fethi", *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*, ed. Abdulkadir Evgin (Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010), 29.

2 el-Belâzürî, Ebu'l 'Abbas Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Taba' (Beyrut: Muessesetu'l-ma'ârif, 1407/1987), 182; Ahmet Akgündüz v.dğr., *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf* (İstanbul: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 1993), 29.

döneminde fethedilen Tarsus, Abbasîler zamanında Malatya'ya kadar uzanan bölgeyi de içine alarak sınır bölgesi ilan edilmiştir.³ Türklerin bölgeye yerleşmeleri Abbasîler dönemine denk gelmektedir. Abbasîler tarafından bu sınır bölgelerine Horasan, Fergana, Harzem, Semerkand ve Belh gibi Orta Asya bölgelerinden Türkler getirilip yerleştirilmiştir.⁴ Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından fethiyle birlikte bu yerleşmeler daha da hızlanmıştır. Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte bölge bu devletin hâkimiyeti altına girmiştir.⁵ Selçuklulardan sonra Memlukların eline geçen Tarsus şehri 1516 yılında Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) tarafından Osmanlı topraklarına katılarak Şam eyaletine bağlı bir sancak konumuna getirilmiştir.⁶

Yukarıda kısaca siyasî tarihine değindiğimiz Tarsus şehri birçok medeniyete ev sahipliği yapmasından dolayı önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Bu zengin kültürüyle Tarsus, asıl altın çağlarını İslâm hâkimiyeti zamanında yaşamıştır. İslâm'la birlikte şehirde cami, mescit, medrese, tekke, zaviye gibi birçok yapı inşa edilmiştir.⁷ Evliya Çelebi (ö. 1095/1684) yaşadığı dönemde Tarsus'ta 7 sıbyan mektebi ile 6 medrese olduğunu kaydeder.⁸ Bu yapılarla birlikte bölgede ilim gelişmiş, İslâm kültür ve medeniyeti bölgeye iyice yerleşmiştir.

Tarsus'un Müslümanlar tarafından fethinden sonra şehir birçok âlime ev sahipliği yapmıştır. Şehrin manevî havasını şekillenmesinde hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerde temayüz etmiş birçok âlim rol almıştır. Mesela, hadis ilmi açısından baktığımızda aralarında Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Davud (ö. 275/888), Nesâî

3 Ali Sinan Bilgili, "Tarsus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 111.

4 Ercan Eser, "Kâdî Necmuddîn et-Tarsûsî ve *Tuhfetü't-Türk* İsimli Eserinin İslâm Hukuku Açısından Analizi", *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*, ed. Abdulkadir Evgin (Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010), 227.

5 Akgündüz v.dğr., *Arşivo Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, 70.

6 Aydın Efe-Naim Ürkmez, *Tarsuslu Osmanlılar* (Konya: Çizgi Yayınları, 2016), 25; Akgündüz v.dğr., *Arşivo Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, 105.

7 Cahit Baltacı, "Tarsus Medreseleri", *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*, ed. Abdulkadir Evgin (Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010), 313-318; Akgündüz v.dğr., *Arşivo Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, 480-510.

8 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 9: 355.

(ö. 303/915), Hammâd b. Üsâme (ö. 201/816) Ebû Hatim er-Râzî (ö. 277/890) gibi Tarsus'a gelen ve orada bir müddet yaşayan; Ebû Umeyye et-Tarsûsî (ö. 273/886), Ebû Abdullah et-Tarsûsî (ö. 217/832), Ebû Tevbe et-Tarsûsî (ö. 241/855), Süneyd b. Davud et-Tarsûsî (ö. 226/840), Ebu'l-Kâsım et-Tarsûsî (ö. 231/845), Ebu Muhammed et-Tarsûsî (ö. 224/838), Hüseyin b. Ziyâd et-Tarsûsî (ö. 220/835), Musâ b. Dâvûd ed-Dabbî et-Tarsûsî (ö. 217/832) gibi Tarsus'ta yetişen erken dönem muhaddislerin yer aldığı yaklaşık 150 hadis âlimi veya râvîsi Tarsus'ta hadis rivayet etmiştir.⁹ Bu hadis âlimleri Tarsus'un İslâm ahlakıyla ahlaklanmasında etkili olmuşlardır.

Tarsuslu birçok müderris de yetişmiştir. Bunlar arasında Tarsûsî Kadı Necmeddin Efendi (ö. 758/1357), Alaeddin Ali (ö. 844/1441), Mustafa Tarsûsî (ö. 1024/1615), Abdullatif Efendi (ö. 1032/1622), Tarsûsî Mehmet Efendi (ö. 1067/1656), Osman Efendi (ö. 1313/1930), Yusuf Efendi (ö. 1153/1742), Tarsûsîzâde Mustafa Efendi (ö. 1208/1794), Ahmet Hilmi Efendi (ö. 1292/1875), İsmail Hakkı Efendi (ö. 1292/1875), Kamil Osman Efendi (ö. 1313/1896), Hafız Abdullah Hamdi Efendi (ö. 1336/1920), Mehmet Hilmi Efendi (ö. 1332/1916), Mesud Said Efendi (ö. 1336/1917), Mustafa Efendi (ö. 1328/1912), Mustafa Naim Efendi (ö. 1340/1924), Süleyman Sıtkı Efendi (ö. 1337/1921) gibi kişileri saymak mümkündür. Ayrıca bu kişiler müderrislik görevi yanında kadılık, naiblik, müftülük gibi birçok görevde bulunmuşlardır.¹⁰ Medreselerde ve camilerde ders veren bu müderrisler İslâmî ilimlere katkıda bulunan birçok âlim yetiştirmiş ve bazıları da çok önemli eserler telif etmişlerdir.

Selçuklularla birlikte Türk hâkimiyetine giren Tarsus, Osmanlılar döneminde Türk-İslam kültürünün yoğun olarak yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Yukarıda ismini zikrettiğimiz kişiler dışında beldenin ilim ve irfanına katkıda bulunan birçok âlim bulunmaktadır. Bunlardan biri de XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın birinci yarısında Osmanlı Devleti'nin artık gerileme dönemine girdiği dönemde yaşamış olan Tarsûsî Mehmet Efendi'dir (ö. 1145/1732). Tarsus müftülüğü yapan bir aileden gelen Tarsûsî Mehmet Efendi; tefsir, fıkıh, hadis, kelam, felsefe, mantık, astronomi gibi birçok ilim dalında eser vererek İslam tarihinin ilk yıllarından beri gelen o zengin mirasın âdeta temsilcisi olmuştur. Bu çalışmamızda Tarsûsî Mehmet Efendi'nin hayatı ve eserleri ele alınacaktır.

9 Abdulkadir Evgin, "Tarsuslu Hadis Âlimlerinin Rivayetlerinde Ahlakî Motifler", *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*, ed. Abdulkadir Evgin (Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010), 258.

10 Akgündüz v.dğr., *Arşivo Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, 462-478.

1. HAYATI

Hayatıyla ilgili bilgilerin oldukça az olduğu müellifin tam adı Muhammed b. Ahmed b. Muhammed et-Tarsûsî'dir.¹¹ Tarsûsî Mehmed Efendi,¹² el-Haneffî¹³ el-Müftî,¹⁴ el-'Usmânî¹⁵ gibi lakaplarla da anılmıştır. Tarsus'ta doğmuş olup doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarsus'un seçkin ulemasından olan ve Tarsus müftülüğü yapan Ahmed Efendi'nin (ö. 1067/1656)¹⁶ oğludur. Kendisi de babası gibi Tarsus'un seçkin âlimlerinden sayılan Tarsûsî, babasından sonra Tarsus Müftülüğü makamına geçmiştir.¹⁷

İlk ilmini babasından almış, onun yanında aklî ve naklî birçok ilim tahsil etmiştir.¹⁸ Babasından sonraki ilim tahsili hakkında elimizde kesin bilgiler yoktur. Bazı icâzetnâmelerden¹⁹ hareketle onun Osmanlı tarihinin önemli simalarından biri olan Vanî Mehmed Efendi'nin (ö. 1096/1685)²⁰ derslerine katıldığı ve ondan icâzet aldığı sonucuna varılabilir. Onun, *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh* adlı eserinde iki yerde Vanî Mehmed Efendi'nin görüşlerine gönderme

-
- 11 Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm, Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' min'el-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1400/1980), 6: 12.
 - 12 Abdullah Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40: 115-116.
 - 13 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (b.y.: Muessesetu târihi'l-'Arabî, ts.), 2: 309.
 - 14 Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şekâik fi hakki ehli'l-hakâik*, thk. Abdulkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 5: 63-64.
 - 15 Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut., *Mu'cemu't-târîhi't-turâî'l-İslâmî fi mektebâti'l-âlem* (Kayseri: Mektebe Yayınları, ts.), 5: 2587-2588.
 - 16 Sahn-ı Seman müderrisliği, Trablusşam kadılığı ve Kayseri kadılığı gibi görevlerde bulunan Ahmed Efendi hicrî 1067 yılında vefat etmiştir. Tarsus'ta medfundur. Bk. Akgündüz v.dğr., *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, 468.
 - 17 Fındıklılı, *Tekmiletü's-şekâik*, 63-64.
 - 18 Fındıklılı, *Tekmiletü's-şekâik*, 63-64.
 - 19 İcâzetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1017, 298; Mehmet Çiçek, "Tarsûsî'nin Enmuzecu'l-'Ulûmun'da Tefsir", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature End History of Turkish, or Turkic Volume 9/2*, P. 495-521 (Winter 2014): 497.
 - 20 Vanî Mehmed Efendi: Van'ın Hoşab kasabasında doğdu. Viyana bozgununda ordu vaizi idi. Bu olay nedeniyle Bursa yakınlarındaki Kestel'e sürüldü. Hicri 1096 yılında ölünceye kadar burada yaşadı. Bazı eserleri şunlardır: *Arais-i Kur'ân, Risale-i Mebde ve'l-Meâd*. Bk. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1: 462.

yapması ve “ondan duyduk” demesi,²¹ *Feyzu'l-vehbi li Şerhi's-Şezeri'z-Zehbî* adlı eserini İstanbul'da padişah tarafından Vanî Mehmed Efendi'ye hibe edilen bir yerde yazdığını söylemesi bu bilgiyi teyit etmektedir.²²

Tarsûsî'nin ilim yolculukları hakkında da elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Onun, *Feyzu'l-vehbi li Şerhi's-Şezeri'z-Zehbî* adlı eserini İstanbul'da,²³ *Risâletü'l-i'râb 'alâ ba'zi'l-âyâtî'l-Kerîme* adlı eserini Ba'albek'te²⁴ telif etmesi ve hocaları arasında Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685), Muhammed b. Alî el-Kâmilî (ö. 1131/1661),²⁵ Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî (ö. 1071/1661)²⁶ gibi âlimlerin sayılmasından hareketle onun ilim tahsili için Şam, Hicaz ve İstanbul'a gittiği söylenebilir.

Tarsûsî Mehmed Efendi; fıkıh, fıkıh usulü, hadis, tefsir, kalam, mantık, Arap dili, astronomi gibi birçok ilimle ilgilenmiştir. Bu ilimlerde otuzu aşkın eser telif etmiştir.²⁷ Hadis ilmine ayrı bir önem atfeden Tarsusî; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'ini Muhaddis Muhammed b. Alî el-Kâmilî'den (ö. 1131/1661), Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'us'-Sağîr*'ini Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî'den (ö. 1071/1661) okumuştur.²⁸ Muhammed el-Kâmilî'den icâzet alan Tarsûsî, *Kütüb-i Sitte* ve bazı hadis kitaplarını İbn Hacer'in isnâdları

21 Muhammed et-Tarsûsî, *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3714, 48a, 95b.

22 Muhammed et-Tarsûsî, *Feyzu'l-vehbi li Şerhi's-Şezeri'z-Zehbî fi ma'rifeti haddi's-Sahabî*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 269/5, 193a.

23 Tarsûsî, *Feyzu'l-vehbî li Şerhi's-Şezeri'z-Zehbî fi ma'rifeti haddi's-Sahabî*, 193a.

24 Muhammed et-Tarsûsî, *Risâletü'l-i'râb 'alâ ba'zi'l-âyâtî'l-kerîme*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 2440/2, 30a.

25 Muhammed b. Alî el-Kâmilî (ö. 1131/1661) Şam'da doğmuştur. Şer'î ilimleri babasından ve çevresindeki diğer âlimlerden tahsil etmiştir. Kendisini fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimlerde geliştiren Kâmilî, kısa zamanda çevresinde temayüz etmiştir. Birçok âlimden icâzet almıştır. Uzun yıllar hadis dersleri veren Kâmilî, Şam'da vefat etmiştir. Bk. el-Murâdî, Muhammed Halîl b. 'Alî, *Silku'd-durer fi 'ayâni'l-karnî's-sânî 'aşer*, 3. Baskı (Beirut: Dârul-beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 4: 67.

26 Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî: Hicri 991 de Medine'de doğmuştur. Hadis ve tasavvuf ilimlerini tahsil eden Kuşâşî, 1071 yılında Medine'de vefat etmiştir. Bk. Reşat Öngören, “Kuşâşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 470-471.

27 Kahraman, Tarsûsî Mehmed Efendi”, 40: 115-116.

28 İcâzetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 117, 298; Çiçek, “Tarsûsî'nin Enmuzecu'l-'Ulûmun'da Tefsir”, 497.

ile rivâyet etmiştir. Zâhid Kevserî (ö. 1879/1952)²⁹ de bu isnâdların rivâyet hakkını elde etmiştir.³⁰ Tarsûsî'nin İbn Hacer'e ulaşan isnâdı şu şekildedir: Tarsûsî Mehmed Efendi, Muhammed b. Ali el-Kâmilî, Hayreddîn er-Remlî, Muhammed Eminuddîn, babası Abdu'l-Âl, Zekeriyâ el-Ensârî, İbn Hacer.³¹ XVII. yüzyılın sonunda yukarıda isnâd zincirini verdiğimiz el-Kâmilî'nin isnâdları Tarsûsî aracılığıyla Anadolu'ya yayılmıştır.³²

Ebû Sa'id el-Hadimî'nin babası, Kara Hacı lakaplı Mustafa Efendi (ö. 1147/1734),³³ onun öğrencilerindendir.³⁴ Nitekim Mustafa Efendi'nin icâzetnâmesinde medrese ilimlerini Tarsûsî Mehmed Efendi'den aldığı kayıtlıdır.³⁵ Ayrıca başka bir icâzetnâmede Tarsûsî'den hadis icâzeti aldığı ve okuttuğu belirtilmektedir.³⁶ Mustafa Efendi'nin Tarsûsî'den aldığı hadis icâzeti oğlu Ebu Sa'id el-Hâdimî'ye (ö. 1176/1762)³⁷ intikal etmiştir. Kevserî, Tarsûsî'nin senedinin mu'temed olduğunu, fakat Hâdimî'nin senedlerinin güvenilir olmadığını söyler.³⁸

29 Zâhid el-Kevserî: 1879 yılında Düzce'de doğdu. Nakşibendiye tarikatına intisap etti. Fatih Camisinde müderrislik yaptı. Hicaz, Şam, Mısır gibi yerlere seyahatler yaptı. Zâhid el-Kevserî 1926 yılında Düzce'de vefat etti. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Zâhid Kevserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 77-80

30 Kadir Ayaz, "Zahid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnâdların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2015): 96.

31 M. Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, *et-Taḥrîrû'l-vecîz fi mâ yebtağîhi'l-müstecîz* (b.y.: Matba'atu'l-envâr, 1360/1941), 21; Murâdî, *Silku'd-durer*, 4: 67.

32 Ayaz, "Zahid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnâdların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi", 96.

33 Kara Hacı Mustafa Efendi: Karacasadık'ta doğdu. Daha sonra Hadim'e yerleşti. Fâhru'r-Rûm lakabıyla da anılan Mustafa Efendi birçok âlim yetiştirmiştir. 1147 de Hadim'de vefat etmiştir. Bk. Numan Hadimoğlu, *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1983), 1: 85-86.

34 Kevserî, *et-Taḥrîrû'l-vecîz*, 21.

35 İcâzetnâme, Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, Koyunoğlu, nr. 14296; Kahraman, Tarsûsî Mehmed Efendi", 40: 115-116.

36 Çiçek, "Tarsûsî'nin Enmuzecu'l-'Ulûmun'da Tefsir", 497.

37 Ebu Sa'id el-Hâdimî (ö. 1176/1762), aslen Buhâralı olup Konya doğumludur. Birçok eser telif etmiştir. İlmîni Ahmed b. Muhammed el-Kâzâbâdî'den aldı. Kendisi de birçok kişi yetiştirmiş olup birçok âlime icâzet vermiştir. Hadis rivayetlerinde güvenilir olmadığı ve icâzet verirken senedlerde hata ettiği söylenir. Nazarî ilimlerde kendini geliştiren Hâdimî, birçok eser telif etmiştir. Bk. Kevserî, *et-Taḥrîrû'l-vecîz*, 21.

38 Kevserî, *et-Taḥrîrû'l-vecîz*, 21.

Çeşitli kaynaklarda Tarsûsî Mehmed Efendi'nin, Tarsus kırsalında yay-lak olarak adlandırılan bir yerde kendisine ait bir mülkiyetinin olduğu ve bölgede bir medresenin bulunduğu ifade edilmektedir.³⁹ Ayrıca kendisi de İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429)⁴⁰ *'Uddetü'l-Hisni'l-hasîn* adlı eserini Tarsus yay-lağında istinsah ettiğini söylemektedir.⁴¹ Bu bilgilerden hareketle Tarsûsî'nin bu bölgede bir medresesinin olduğunu, onun bu medresede ders verdiği ve öğrenci yetiştirdiğini söyleyebiliriz.

Tarsûsî Mehmed Efendi, Tarsus'ta vefat etmiştir.⁴² Ancak ölüm tarihi ile ilgili olarak kaynaklar arasında ihtilaf vardır. Abdurrahmân Hasan b. el-Cebertî (ö. 1240/1825)⁴³ onun 1125/1713 yılından önce vefat ettiğini söylemektedir.⁴⁴ Veliyuddîn Carullah (ö. 1151/1738)⁴⁵ *Keşfü'z-zunûn* müellif müsveddesinin "*Mirkâtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*" maddesinin karşısına onun ölüm tarihini 1117/1705 olarak verir.⁴⁶ Daha sonra Bağdatlı İsmail Paşa (ö.

39 Muhammed et-Tarsûsî, *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh*, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3715, 58b.

40 İbnü'l-Cezerî: Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'dir. 751/1350 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Ünlü bir kıraat ve hadis âlimi olan Cezerî devrin âlimlerinden ders almıştır. İlim tahsili ve ders vermek için Mekke, Mısır, Antakya, Bursa, Semerkant gibi yerleri dolaşan müellif 833/1429 yılında Şiraz'da vefat etmiştir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 551-557.

41 Şemseddîn Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *'Uddetü Hisni'l-hasin*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 833/2, 61b.

42 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 348.

43 Abdurrahman Hasab b. el-Cebertî: 1161/1748 yılında Kahire'de doğmuş, Ezher'de dersler vermiştir. 1240/1825 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bk. Mehmed Maksudoğlu, "Cebertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 190.

44 Abdurrahman, b. Hasan el-Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*, thk. Abdurrahîm Abdurrahmân Abdurrahîm (Kahire: Matba'atu dari'l-kutubi'l-ilmiiyye, 1417/1997), 1: 159.

45 Asıl adı Veliyuddîn b. Mustafa Konstantinî er-Rumî el-Kadî'dir. Ebû Abdullah ve Carullah olarak isimlendirilmiştir. Beyazıt Camisinde çoğu kendisine ait olan bir kitaplığı vardır. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Makâsîd li-Teftâzânî, es-Seb'u's-seyyâretü'n-nûriyye 'alâ Hâşiyeti'l-Fevâ'idü'l-fenâriyye li İşâğüci fi'l-mantık* eserlerinden bazılarıdır. Bk. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2: 501.

46 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Merkezi Yayınları, 1997), 1: 368-369.

1920/1339),⁴⁷ Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987),⁴⁸ Hayreddîn ez-Zirikli (ö. 1976)⁴⁹ gibi müellifler bu tarihi temel almışlardır.⁵⁰ Ancak Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1904)⁵¹ ve Bursalı Mehmed Tahir Efendi (ö. 1925)⁵² gibi müellifler onun ölüm tarihini 1145/1732 olarak vermişlerdir.⁵³

Tarsûsî'nin ölüm tarihiyle ilgili olarak onun *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Şerhi Hidâyeti'l-Hikme* adlı eserini 1122/1710 yılında telif etmesi,⁵⁴ İbnü'l-Cezerî'nin *'Uddetü'l-Hısnî'l-hasîn* adlı eserini 1140/1727 yılında istinsâh etmesi⁵⁵ 1145/1732 tarihinin doğruluğunu teyit etmektedir.⁵⁶

47 Bağdatlı İsmail Paşa: Bağdat'ta doğmuş olup Baban ailesine mensuptur. 1875 yılından itibaren İstanbul'da ikâmet etmeye başlamıştır. Burada *İzâhu'l-meknûn* adlı eserini telif eden Bağdatlı 1920 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bk. Zirikli, *el-A'lâm*, 1: 326.

48 Ömer Rızâ Kehhâle: Tarihçi, araştırmacı ve ansiklopedist olan Kehhâle Şam'da doğmuştur. Cezayir, İngiltere, Fransa, Nijerya gibi ülkelere ilmi geziler yapmıştır. Şam'daki Dâru'l-Kutubi'l-Zâhiriyye müessesinde çalışan Kehhâle, 1987 yılında Şam'da vefat etmiştir. Bk. Muhammed Abdüllatîf Sâlih el-Ferfûr, "Kehhâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 189.

49 Hayreddîn ez-Zirikli: Şair, gazeteci ve biyografi âlimi olan Zirikli 1893 tarihinde Beyrut'ta doğmuştur. Şam, Kahire ve Bağdat Arap dil akademilerinde üyelik yapmıştır. Doğu ve Batı ülkelerine ilmi seyahatler yapan Zirikli 1976 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bk. Kasım Kırbıyık, "Zirikli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 44: 459.

50 Kâtib Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Şerafettin Yaltkaya (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-'Arabiyye, ts.), 2: 1657; Zirikli, *el-A'lâm*, 6: 12; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: terâcimü musammi'î'l-kütübî'l-'Arabiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1413/1993), 3: 102; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2: 309.

51 Fındıklılı İsmet Efendi: Biyografi yazarı olan İsmet Efendi 1845 yılında İstanbul Fındıklılı'da doğmuştur. Yıldız Sarayı kütüphane memurluğu görevinde bulunan Fındıklılı, 1904 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bk. Abdulkadir Özcan, "İsmet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 129.

52 Bursalı Mehmed Tahir Efendi: Bibliyografya ve biyografi yazarı olan Bursalı 1861 yılında Bursa'da doğmuştur. Çeşitli askeri kademelerde görev yapmış, 1908 yılında Meclis-i Mebusan'a girmiştir. İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinde el yazmaları tespit işinde görevlendirilen Bursalı, 1925 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bk. Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 458-461.

53 Fındıklılı, *Tekmiletü'ş-şekâik*, 63-64; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 348.

54 Muhammed et-Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Şerhi Hidâyeti'l-hikme*, Milli Kütüphane, Yazmalar, nr. 1579/5, 49a.

55 Cezerî, *'Uddetü hisni'l-hasin*, 61b.

56 Diyanet İslam Ansiklopedisinde "Tarsûsî Mehmed Efendi" maddesini yazan Abdullah Kahraman, Tarsûsî'nin ölüm tarihiyle ilgili olarak onun *Kıssatu Yûsuf* adlı eserinin

2. ESERLERİ

2.1. Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-Usûl

Molla Hüsrev'in (ö. 886/1481)⁵⁷ fıkıh usulü ile ilgili olarak yazmış olduğu *Mirkâtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* adlı eserine yazmış olduğu hâşiyedir. Tarsûsî'nin matbu eserlerinden olup Arapça kaleme alınmıştır. Eser Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da farklı yayınevleri tarafından 5 defa basılmıştır. İlki 1267/1851 yılında Matbaa-i Âmire tarafından 259 sayfa, ikinci ve üçüncüsü 1289/1872 ve 1304/1886 yıllarında Bosnalı Hacı Muharrem Matbaası tarafından 232 sayfa, dördüncüsü 1309/1891 senesinde Sahafiye-i Osmaniye Matbaası tarafından 232 sayfa ve beşincisi 1317/1899 senesinde Matbaâ-i Osmaniye tarafından 92 sayfa olarak basılmıştır.⁵⁸ Rahmi Efendi (ö. 1909)⁵⁹ eserle ilgili olarak *el-Feyzû'l-kudsî 'ale't-Tarsûsî* adlı bir hâşiye kaleme almıştır.⁶⁰ Bildiğimiz kadarıyla Tarsûsî'nin eserleri hakkında yapılan tek çalışma budur.

müellif nüshasının 1143/1730 tarihini taşımasının ve istinsâh ettiği İbnü'l-Cezerî'nin *'Uddetü'l-Hisni'l-hasîn* adlı eserinin bir nüshasının 1140/1727, Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi enne'l-Şur'âne kelâmullah* ve Molla Gürânî'nin *Risâle fi reddi'l-velâ* adlı kitaplarına ait birer nüshanın 1143/1731 tarihlerini taşımasının 1145 h. tarihini teyit ettiğini söylemektedir (Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40: 115-116). Ancak yaptığımız araştırmalar, İbnü'l-Cezerî'nin *'Uddetü'l-Hisni'l-hasîn* adlı eserinin bir nüshasının h. 1140'ta onun tarafından istinsah edildiğini teyit ederken *Şıssatü Yûsuf* ve Molla Gürânî'nin *Risâle fi reddi'l-velâ* adlı eserlerin muhtemelen oğlu olan Muhammed b. Muhammed el-Müftî tarafından istinsâh edildiğini göstermektedir. Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi enne'l-Şur'âne kelâmullah* adlı eserinin bir nüshasının onun tarafından istinsâh edildiğine dair bir bilgi teyit edilememiştir.

- 57 Molla Hüsrev: Asıl adı Hüsrev Muhammed Efendi Sivasî'dir. Sivas'ta doğmuştur. Reisu'l-ulema olarak adlandırılan Molla Hüsrev, Osmanlı'nın en değerli âlimlerinden olup birçok kitap telif etmiştir. İstanbul kadılığını yapan Molla Hüsrev 886/1482 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 339.
- 58 Çiçek, "Tarsûsî'nin Enmuzecu'l-'Ulûm'da Tefsir", 498; Matbu nüshalar için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Burhan, nr. 141; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, nr. 239; Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, nr. 540; Atf Efendi Kütüphanesi, Atf Efendi Eki, nr. 1930; Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa, nr. 397; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabî, nr. 516; Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, nr. 468; Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı, nr. 541; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabî, nr. 515.
- 59 Rahmi Efendi: Eğinde doğmuştur. Tahsilini İstanbul'da tamamlamış, Nuğvab Mektebi'nin müdürüyükken 1327/1909 yılında genç yaşta vefat etmiştir. Bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 430.
- 60 Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40: 116.

Eserin birçok yazma nüshası çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Bunlar tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İlk Halk Kütüphanesi, nr. 742, vr. 1-194; Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr. 7637, vr. 1b-100b; Manisa İl Halk Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 568, vr. 1b-102a; Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 2844; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Yalvaç İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 198, vr. 1b-55a; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 1299, vr. 1-165; Süleymaniye Kılıç Ali Paşa, nr. 297, vr. 3-83; Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, nr. 62, vr. 121- nr. 63, vr. 146; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 881, vr. 176.

2.2. Enmûzecü'l-'Ulûm li-Erbâbi'l-Fuhûm

Tarsûsî Mehmed Efendinin 24 ilimden bahsettiği, Arapça yazılmış eserdir. Eserde ilk önce ilimlerin tanımları yapılır, daha sonra bir mukaddime başlığı altında çeşitli bilgiler verilir. Bu ilimler şunlardır: "İlmu'l-Luga, İlmu'l-Vaz', İlmu'l-İştikâk, İlmu's-Sarf, İlmu'n-Nahv, İlmu'l- Meânî, İlmu'l-Beyân, İlmu'l-Bedî', İlmu'l-Mantık, İlmu Âdâbi'l-Bahs, İlmu'l-Kelâm, İlmu İsnâdi'l-Hadîs (Usûl-u Hadis), İlmu Usûli'l-Fıkh, İlmu't-Tefsir, İlmu't-Tecvid, İlmu'l- Hadîs, İlmu'l-Fıkh, İlmu'l-Ferâiz, İlmu'l-Ahlâk (Tasavvuf), İlmu't-Teşrîh (Ebdân), İlmu't- Tıb, İlmu'l-Hisâb."

Eser, 1275/1858 yılında 126 sayfa olarak basılmıştır.⁶¹ Eserin birçok yazma nüshası da çeşitli kütüphanelerde mevcuttur. Bunlar tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, nr. 1445, vr. 124b-166b, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 1544; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 1865, vr. 7b-66a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2958, vr. 91; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 5320, vr. 62; Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 297, vr. 3-83; Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, nr. 1073, vr. 1-86; Raşid Efendi Yazma Kütüphanesi, nr. 417, vr. 96b-109a; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 2032, vr. 5-68; Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Koleksiyonu, nr. 128, vr. 56b-120a; Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsnü Paşa, nr. 768, vr. 216-248; Süleymaniye Kütüphanesi, M. Arif, nr. 203, vr. 1-109; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabî, nr. 4183, vr. 1-108.

61 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 348; Eserin Basılmış nüshaları için bk. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 2557, 3382, 4182.

2.3. Hâşiye ‘alâ Envâri’t-Tenzîl ve Esrâri’t-Te’vîl

Beyzâvî'nin (ö.685/1286)⁶² *Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl* adlı tefsirinin Mülk, Ankebût, Rûm ve Me'âric sûrelerinin hâşiyesidir.⁶³ Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 629/3, vr. 71b-83b; Süleymaniye Kütüphanesi, Servili, nr. 21, vr. 1-17; Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Paşa, nr. 91, vr. 1-49.

2.4. Hâşiye alâ Tefsîri Sûreti Yâsîn

Beyzâvî'nin *Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl* adlı tefsirinin Yâsîn sûresinin hâşiyesidir. Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 597/1, vr. 1b-84a; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 1942/2, vr. 47b-73a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3699.

2.5. Netâyicü'l-Efkâr fi Tefsiri's-Suveri's-Selâs

Bu eserde Fâtiha, Asr ve Kevser sûrelerinin tefsiri yapılmıştır.⁶⁴ Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 1594, vr. 1a-7b; Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Dursunbey İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 106/17, vr. 155b-159b.

2.6. Tefsîru Sûreti Lokmân

Lokmân sûresinin tefsiridir.⁶⁵ Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 1258/2, vr. 2a-8b.

62 Tam adı Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali eş-Şirâzî el-Beyzâvî'dir (ö. 685/1286). Müfessir, Şâfiî fıkıh ve kelim âlimidir. Şirâz yakınlarındaki Beyzâ kasabasında doğmuş, Şirâz'da kadî'l-kudât görevini yapmıştır. En önemli eseri Tefsîru'l-Beyzâvî olarak isimlendirilen *Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl* adlı tefsir kitabıdır. Bk. Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 417.

63 Muhammed et-Tarsûsî, *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 629/3, 74a.

64 Bk. Muhammed et-Tarsûsî, *Netâyicü'l-efkâr fi tefsiri's-suveri's-selâs*, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 1594, 1a-7b.

65 Muhammed et-Tarsûsî, *Tefsîru sûreti Lokmân*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 1258/2, 2a-8b.

2.7. Hâşiye ‘alâ Risâleti İsbâtî’l-Vâcib ve Havâşîhâ

Celâleddîn ed-Devvânî’nin (ö.908/1502)⁶⁶ *Risâleti isbâtî’l-vâcib ve havâşîhâ* adlı eserine dair bir hâşiyedir.⁶⁷ Eser, kelam ilmi ile alakalı olup Allah’ın varlığının delilleri hakkındadır.⁶⁸ Yazma halinde olan ve Arapça kaleme alınan eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, nr. 413/4, vr. 199b-220a; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 973/2, 974/3, vr. 31b-58b, 167b-197b; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4834, vr. 212-230; Bağdatlı Vehbi, nr. 2032, vr. 1-48; Kılıç Ali Paşa, nr. 508, 656, vr. 61-89, 17-57; Reîsü’l-küttâb, nr. 1172, vr. 54-77; Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, nr. 201.

2.8. Risâle fî Vahdeti’l-Vücûd

Vahdeti’l-Vücûd hakkında yazılmış bir risaledir.⁶⁹ Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 730/5, vr. 41b-42b.

2.9. Hâşiye ‘alâ Şerhi Risâle fî İlmi’l-Münâzara ve’l-Âdâb

Taşköprizâde Ahmed Efendi’nin (ö. 968/1661)⁷⁰ münazara âdâbına dair eseri üzerine yazılmış hâşiyedir.⁷¹ Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 180/5, vr. 222b-231b; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 167/3, vr. 17b-24a; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 4721/1, vr. 1b-16a; Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, nr. 1863, vr. 82-97.

66 Celâleddîn ed-Devvânî: Dinî ve aklî ilimlerin çeşitli dallarında eser veren Eş’arî kelamcısıdır. İran’ın Kâzerûn şehrine bağlı Devvân kasabasında doğmuş, Şîrâz’da iskân etmiştir. Kadılık görevlerinde de bulunmuş olan Devvânî 908/1502 yılında vefat etmiştir. Bk. Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifin*, 3: 126.

67 Kahraman, “Tarsûsî Mehmed Efendi”, 40: 116.

68 Bk. Muhammed et-Tarsûsî, *Hâşiye ‘alâ Risâleti isbâtî’l-vâcib ve havâşîhâ*, Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, nr. 413/4, 199b-220a.

69 Muhammed et-Tarsûsî, *Risâle fî vahdeti’l-vücûd*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 730/5, 42a.

70 Taşköprizâde Ahmed Efendi: Bursa’da doğmuştur. Tefsir, belâgat, kelam, nahiv ve hâl tercümelerinde ün salmıştır. *Şekâyık-ı nu’mâniye* ve *Miftâhu’s-sa’ade ve misbâhu’s-siyâde* önemli eserlerindedir. 961/1553 yılında Bursa’da vefat etmiştir. Bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 454.

71 Kahraman, “Tarsûsî Mehmed Efendi”, 40: 116.

2.10. Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti Şerhi Hidâyeti’l-Hikme

Kadı Mîr Meybüdü (ö. 910/1504)⁷² tarafından Esîruddin el-Ebherî’nin (ö. 663/1265)⁷³ eserine yazılan şerh için Muslihuddîn-i Lârî’nin (ö. 979/1572)⁷⁴ kaleme aldığı hâşiyenin hâşiyesidir.⁷⁵ Klasik İslâm felsefesinin problemleri üzerinde bir çalışma olan eser; mantık, tabîyyât ve ilâhiyyât şeklinde üç ana kısma ayrılmıştır.⁷⁶ 1122/1710 yılında telif edilen eser yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2033, vr. 27b-51b; Milli Kütüphane, Yazmalar, nr. 1579/5, vr. 18b-49b.

2.11. Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti Şerhi Hikmeti’l-‘Ayn

Muhammed b. Mübârek Şâh (ö. 784/1382)⁷⁷ tarafından Ali b. Ömer el-Kâtibî’nin (ö. 675/1277)⁷⁸ eserine yazılan şerh için Mirzâcân Habîbullah ed-Dihlevî’nin (ö. 994/1586)⁷⁹ kaleme aldığı hâşiyenin hâşiyesidir.⁸⁰ Eser tabîyyât

72 Kadı Mîr Meybüdü: Asıl adı Hüseyin b. Mu’înu’d-dîn’dir. İran’ın Yezd eyaletine bağlı Meybüd kasabasında doğmuş olup Celâleddin ed-Devvânî’den dersler almıştır. Daha çok mantık ilmiyle meşgul olmuştur. Kadılık da yapan Meybüdü 910/1505 yılında vefat etmiştir. Bk. Bağdatlı, *Hediyetü’l-ârîfin*, 1: 316.

73 Esîruddin el-Ebherî: Filozof, astronom ve matematikçi olan Ebherî aslen Semerkantlı olup Musul’da doğmuştur. Kemâleddîn İbn Yûnus’un talebesi İbn Hallikân’ın hocasıdır. Musul sarayında ağırlanan Ebherî; Horasan, Bağdat ve Anadolu’ya geziler yapmıştır. *Hidâyetü’l-hikme* ve *İsâgûcî* adlı eserleriyle İslâm âlemini derinden etkileyen Ebherî 663/1265 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdulkuddüs Bingöl, “Esîruddin el-Ebherî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 75.

74 Muslihuddîn-i Lârî: Asıl adı Muhammed b. Salâhuddîn b. Celâleddîn’dir. 916/1554 yılında İran’ın Lâr şehrinde doğmuştur. Diyarbakır müftülüğüne atanmış olan Lârî, çeşitli medreselerde müderrislik de yapmıştır. Bk. Bağdatlı, *Hediyetü’l-ârîfin*, 2: 251.

75 Kahraman, “Tarsûsî Mehmed Efendi”, 40: 116.

76 Bingöl, “Esîruddin el-Ebherî”, 10: 76.

77 Muhammed b. Mübârek Şâh: Aslen Buhârâlı olup uzun süre Herat’ta ikâmet etmiştir. Mısır’da müderrislik yapmış, mantık ve kelam alanında eserler telif etmiştir. Bk. H. Bekir Karlığa, “Muhammed b. Mübârek Şâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 559-560.

78 Ali b. Ömer el-Kâtibî: 600/1204 yılında Kazvin’de doğmuş, Nizamiye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kelam, felsefe, mantık ve astronomi ile ilgilen Kâtibî 675/1277 yılında Merâğa’da vefat etmiştir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ali b. Ömer el-Kâtibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 41-42.

79 Müellif hakkında bilgi bulunamadı.

80 Muhammed et-Tarsûsî, *Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti Şerhi Hikmeti’l-‘ayn*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 189/6, 175b.

ve ilâhiyyât hakkındadır.⁸¹ Telif tarihi bilinmemektedir. Eser yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 189/6, vr. 174b-186b; Milli Kütüphane, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 84/7, vr. 180b-196b, nr. 80/3, 108b-122b; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 4948/9, vr. 115b-130b; Konya Karatay Yusufuğa Kütüphanesi, nr. 649/3, vr. 187a-207b; Milli Kütüphane, Yazmalar, nr. 9463/2, vr. 44b-76b.

2.12. Şerhü Tuhfeti'l-Mulûk

Muhtasar bir ilmihal kitabıdır.⁸² Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 1041/1, vr. 1a-17a.

2.13. Kifâyetü'l-Matûrât fi'l-Ameli bi Rub'il-Mukantarât

Tarsûsî, kendisinden önce yazılmış birçok eserden faydalanarak hazırladığı bu eseri iki mukaddime ve 20 bâb üzere düzenleyip 1090/1679 yılında tamamlamıştır. Eser, astronomi ile ilgili olup yazma halindedir. Dili Arapçadır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır:⁸³ Mathaf el-İrâkî, nr. 11220/15, vr. 18; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 6587/5, vr. 85b-96a; Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, nr. 904, vr. 13a-17a.

2.14. Risale fi'l-Amel bi Rubi'l-Mukantarât

Tarsûsî'nin astronomi ile ilgili olarak yazdığı ikinci eseridir. Bu eserinde zaman tespitinde kullanılan aletlerden biri olan *Rub-i Mukantarî* ve kullanımını açıklamaya çalışmıştır. Eser, bir mukaddime ve altı fasıldan müteşekkil olup 1090/1679 yılında tamamlanmıştır. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur:⁸⁴ Mathaf el-İrâkî, nr. 11220/3, vr. 9.

2.15. Hulâsatu'l-Miftâh

Tarsûsî'nin, Ebû Yakup Yûsuf es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâğat ile ilgili olan üçüncü kısmının hülâsasını yaptığı eseridir. Belâğat ilminin me'ânî ve beyân konularını içeren eser, 1094/1683 yılında

81 Yavuz, "Ali b. Ömer el-Kâtibî", 25: 42.

82 Bk. Muhammed et-Tarsûsî, *Şerhü Tuhfeti'l-mulûk*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 1041/1, 1a-17a; *Tuhfetu'l-mulûk* adı altında birçok eser incelenmiş, ancak şerhi yapılan esere ulaşılammıştır.

83 İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, 369.

84 İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, 369.

telif edilmiştir.⁸⁵ Hamişinde kısmen eksik olarak *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh* adlı şerh yer almaktadır. Yazma halinde olan eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 4888/1, vr. 284a-290b.

2.16. Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh

Eser, belâğat ilminin me'ânî ve beyân konularını içermektedir. Tarsûsî, önce Ebû Yakup Yûsuf es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229)⁸⁶ *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserinin belâğat ile ilgili olan üçüncü kısmını *Hulâsati'l-Miftâh* adıyla özetlemiş, daha sonra *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh* adıyla da şerh etmiştir.⁸⁷ 1096/1684 yılında telif edilen eser, yazma halindedir. Dili Arapçadır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 4974, vr. 141b-186b; Milli Kütüphane, Yazmalar, nr. 3715, vr. 1b-81b; Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 116/4, vr. 117b-163b; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3714, vr. 41a-103b; Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, nr. 736, vr. 11b-70a.

2.17. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Kul Ahmed 'ale'l-Fevâ'idi'l-Fenâriye

Esîruddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) *Îsâgûcî* adlı eserine Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431)⁸⁸ yazdığı *el-Fevâ'idi'l-fenâriye* adlı şerhe dair Kul (Kavl) Ahmed'in (950/1543)⁸⁹ kaleme aldığı hâşiyenin hâşiyesidir.⁹⁰ Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 7090/3, vr. 143-a171a; Konya Akşehir İlçe Kütüphanesi, nr. 472, vr. 122a-211a; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi, nr. 788, vr. 41b-76b; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 680/1, vr. 1a-51b; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Şarkîkaraağaç İlçe Halk Kütüphanesi,

85 Muhammed et-Tarsûsî, *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3714, 41a.

86 Ebû Yakup Yûsuf es-Sekkâkî: 555/1161 yılında Harizm'de doğmuş, nahiv, sarf, şiir, arüz ve beyân gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Ünlü Eseri *Miftâhu'l-ulûm*'dur. 626/1229 yılında Harizm'de vefat etmiştir. Bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 4: 149.

87 Tarsûsî, *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh*, nr. 3714, 41a, 42a.

88 Molla Fenârî: Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. 751/1351 yılında doğmuştur. Müderrislik ve kadılık yapan Fenârî, 834/1431 yılında Bursa'da vefat etmiştir. Mantık felsefe ve ilahiyat alanında birçok eseri vardır. Bk. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2: 188.

89 Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'dır. Bk. İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 246.

90 Kahraman, "Tarsûsî Mehmed Efendi", 40: 116.

nr. 58/1, vr. 1b-27b; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, nr. 73/1, vr. 1a-36a; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 5868, vr. 1-39; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1406/9, vr. 146a-185a; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi, nr. 126/3, vr. 97b-137a.

2.18. Risâle fî Ta'dîli'l-Akvâl fî Mes'eleti Halki'l-A'mâl

Kesb-i 'amel, hüsun ve kubuh konularını ele alan kelam ilmi ile alakalı iki ayrı risaledir.⁹¹ Telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr. 730/6, vr. 43b-44b; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1017, vr. 61a-b.

2.19. Mecmûatü'l-Mevâiz

Eser, Tarsûsî'nin Arapça ve Türkçe vaizlerinden oluşan bir derleme olup eserde birçok âyet ve hadisin şerhi yapılmıştır. Telif tarihi bilinmemektedir. Yazma halinde olan eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 579, vr. 483; nr. 895, vr. 272.

2.20. Kitâbü Ahvâlu'l-Hayz ve'n-Nifâs

Kadınların hayız ve nifas halleriyle alakalı bir risaledir.⁹² Eserin telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 2018, vr. 77a-78b.

2.21. Zahîretü'l-Mutezevvicîn fî Şerhi Zuhri'l-Mute'ehhilîn

Kadınların hayız ve nifas halleriyle alakalı bir kitaptır. Eser, Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573)⁹³ *Zuhru'l-mute'ehhilîn* adlı eserinin şerhidir.⁹⁴ 1117/1705 tarihinde telif edilen eser, yazma halinde olup Arapça

91 Bk. Muhammed et-Tarsûsî, *Risâle fî ta'dîli'l-akvâl fî mes'eleti halki'l-a'mâl*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr. 730/6, 43b-44b.

92 Muhammed et-Tarsûsî, *Kitâbü Ahvâli'l-hayz ve'n-nifâs*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 2018, 77a.

93 Birgivî Mehmed Efendi: 929/1522 yılında Balıkesir'de doğmuş olup Medreselerde müderrislik yapmıştır. Şemseddin Efendi, Ahizade Mehmet Efendi ve Kızıl Molla gibi âlimlerden ders alan Birgivî 981/1571 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. 'Avamil, *İzhâru'l-esrâr, Şerhu'l-emsile* eserlerinden bazılarınıdır. Bk. Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 260-263.

94 Muhammed et-Tarsûsî, *Zahîretü'l-mutezevvicîn fî Şerhi Zuhri'l-mute'ehhilîn*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 896, 4a.

yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 896, vr. 1-92.

2.22. Âyâtü'l-Hirz

Bazı zararlı durumlardan korunmak için okunan âyetlerden oluşan küçük bir risaledir. Müellif, bu âyetleri Ebû 'Abdullah el-Habeşî'nin⁹⁵ *el-Bereketü fi's-sa'yî ve'l-hareke* adlı eserinden aynıyla aldığını, fevâidini terk ettiğini ve bu fevâidin İbn Sina rivayetiyle teyit edildiğini ifade eder.⁹⁶ Eser, yazma halinde olup bazı bölümleri Osmanlıca ifadeler içermektedir. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 4082/1, vr. 1a-6a.

2.23. Ta'lika 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî Kavlihî Te'âlâ

Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl* adlı tefsirinin Sâd sûresinin 26. ayetinin tefsirinin üzerine yazılmış bir ta'likadır.⁹⁷ Eserin telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1794/4, vr. 57a-59b.

2.24. Risâle fî Tefsîri Kavlihî Te'âlâ

Cuma suresinin 9. ayetinin tefsiridir.⁹⁸ Eserin telif tarihi bilinmemektedir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 998, vr. 12b-22a.

2.25. Feyzu'l-Vehbi li Şerhi's-Şezeri'z-Zehebî

Sahâbî kavramının tanımını ele alan bir risaledir. Şerh ve metinden oluşmaktadır.⁹⁹ Eser, 1088/1677 yılında telif edilmiştir. Yazma halinde olan ve Arapça yazılan eserin tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 269/5, vr. 190a-193a.

95 Müellif ile ilgili bilgiye ulaşılamadı.

96 Muhammed et-Tarsûsî, *Âyâtü'l-hirz*, Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 4082/1, 1a.

97 Muhammed et-Tarsûsî, *Ta'lika 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî kavlihî Te'âlâ*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1794/4, 57a.

98 Muhammed et-Tarsûsî, *Risâle fî tefsîri kavlihî Te'âlâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 998, 13a.

99 Muhammed et-Tarsûsî, *Feyzu'l-vehbi li Şerhi's-Şezeri'z-Zehebî fî ma'rifeti haddi's-Sahabî*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 269/5, 190a.

2.26. Risâletü'l-i'râb 'alâ Ba'zi'l-Ayâti'l-Kerîme

Bazı âyetlerin irabının yapıldığı bu risale 1111/1699 tarihinde telif edilmiştir. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 2440/2, vr. 18b-30b.

2.27. Kıssa-i Sâlih Peygamber

Hz. Salih'in hayatını âyetler ışığında anlatan bir risaledir. Telif tarihi bilinmemektedir. Eser yazma halinde olup Türkçe yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 892, vr. 55a-56b.

2.28. Mu'cizâtü'l-Mustafa

Hz. Muhammed'in mucizelerinden bahseden bir eserdir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 953, vr. 106a-110b; nr. 428, 220b-224b.

2.29. Kıssatu Yûsuf

Hz. Yûsuf'un hayatını anlatan bir risaledir. Müellif nispeti ve telif tarihi olmayan eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 4357, vr.1b-48a.

2.30. Şerhu Hadîs-i İnnellâhe Halaka Âdeme 'alâ Sûreti'r-Rahmân

Eser (إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ)¹⁰⁰ hadisinin şerhidir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 140/23, vr. 193a-194b.

2.31. Şerhu Hadîs-i ed-Dînu Nasîha

Eser, (الدِّينُ النَّصِيحَةُ...)¹⁰¹ hadisinin şerhidir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 218/8, vr. 81a-83b.

100 Buhârî, "İstizân", 1; Müslim, "Bir", 115.

101 Müslim, "İmân", 95; Ebû Dâvûd, "Edeb", 59; Tirmizî, "Birr", 17.

2.32. Şerhu Hadîsi Seteftariku Ümmetî 'alâ İsnâ ve Seb'ine Fırkaten

Eser (سَتَفْتَرِيقُ أُمَّلِي عَلَى أَتْنَانِي وَسَبْعِينَ فَرَقَةً...) ¹⁰² hadisinin şerhidir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 827/4, vr. 232a-234b.

2.33. Şerhu Hadîs-i Fe Yuhşerûne min Kubûrihim

Eser, (فِيحْشَرُونَ مِنْ قُبُورِهِمْ...) ¹⁰³ şeklinde başlayan ve on iki tip insanın dirilişini anlatan uzunca bir hadisin şerhidir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 151/1, vr. 1b-3a.

2.34. Şerhu Hadîs-i Hayru'l-Hadîsi Kitâbullâh

Eser, (خَيْرُ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ...) ¹⁰⁴ hadisinin şerhidir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser, yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 151/8, vr. 73b-81b.

2.35. Şerhu Hadîs-i Ümmi Zer'

Eser, (جَلَسَ إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً...) ¹⁰⁵ şeklinde başlayan ve on bir kadının kocalarıyla ilgili durumları anlattıkları uzunca bir hadisin şerhidir. Eserde müellif nispeti ve telif tarihi yoktur. Eser yazma halinde olup Arapça yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz yazma nüshası şudur: Milli Kütüphane, Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 963/2, vr. 137b-141a.

SONUÇ

el-Hanefî, el-Müftî, el-'Usmânî gibi lakaplarla anılan Tarsûsî Mehmed Efendi veya diğer adıyla Muhammed b. Ahmed et-Tarsûsî; Tarsus şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihiyle ilgili bir bilgi bulunmayan müellif ilk eğitimi müftü olan babasından almıştır. Hocaları hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte telif ettiği eserlerinde bazı âlimlere atıfta bulunması, bazı ilim adamlarına icâzetler vermesi, hadis isnâdları zincirinde ismi bulunması gibi durumlardan hareketle onun, Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685),

102 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 145.

103 Hadis kitaplarında bu hadise rastlanılmamıştır.

104 Müslim, "Cum'a", 43.

105 Buhârî, "Nikâh", 82; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 92.

Muhammed b. Alî el-Kâmilî (ö. 1131/1661), Ahmed b. Muhammed el-Kuşâşî (ö. 1071/1661) gibi kişilerden ders almış olabileceği düşünülmektedir. Yine telif ettiği bazı eserlerinde yer bilgisine işaret etmesi, yukarıda adı geçen âlimlerden ders alması gibi durumlardan hareketle de onun ilim tahsili için Şam, Hicaz ve İstanbul'a gittiği söylenebilir.

İlim tahsilinden sonra babası gibi Tarsus'ta müftülük yapan Tarsûsî Mehmed Efendi'nin öğrencileriyle ilgili elimizde bir bilgi yoktur. Ancak Ebû Said el-Hadimî'nin babası Kara Hacı lakaplı Mustafa Efendi'nin (ö. 1147/1734) aldığı icâzetnâmede onun adının geçmesi, bazı yazma eserlerde Tarsus yaylağında kendisine ait bir medreseden bahsedilmesinden hareketle onun aynı zamanda müderrislik yaptığını ve öğrenci yetiştirdiğini söylemek mümkündür.

Tarsûsî Mehmed Efendi'nin ölüm tarihi de büyük tartışmalara neden olmuştur. Abdurrahman Hasab b. el-Cebertî (ö. 1240/1825), Veliyuddin Carullah (ö. 1151/1738), Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920/1339), Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987), Hayreddîn ez-Zirikli (ö. 1976) gibi müellifler onun ölüm tarihini 1117/1705 olarak verirken; Fındıklılı İsmet Efendi (ö. 1904) ve Bursalı Mehmed Tahir Efendi (ö. 1925) gibi müellifler, onun ölüm tarihini 1145/1732 olarak vermektedirler. Ancak onun telif ve istinsâh ettiği bazı eserlerin kayıtlarında 1117/1705 yılından sonraki tarihlere işaret etmesi 1145/1732 yılını teyit etmektedir.

Tarsûsî Mehmed Efendi; fıkıh, fıkıh usulü, hadis, tefsir, kelim, mantık, Arap dili, astronomi gibi birçok ilimde otuzu aşkın irili ufaklı eser telif etmiştir. Telif ettiği bu eserlerden sadece *Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl ve Enmûzecü'l-'ulûm li-erbâbi'l-fuhûm* adlı eserleri basılmış olup diğer eserleri çeşitli kütüphanelerde yazma halindedir. Telif ettiği eserlerin çoğu şerh ve haşiyelerden oluşmaktadır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu Arapça kaleme alınmıştır. Sadece *Mecmûatü'l-mevâiz* adlı eserinin bir bölümü ve *Kıssa-i Sâlih Peygamber* adlı eseri Türkçe kaleme alınmıştır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet - Baş, Yaşar - Tekin, Rahmi - Kaşıkçı, Osman. *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*. İstanbul: Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 1993.

Akün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tahir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 458-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Ayaz, Kadir. "Zahid el-Kevserî'nin İcâzetnamesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 40 (2015): 63-102.

Aydın, İbrahim Hakki. "Molla Fenârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn: esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. B.y.: Muessesetu târihi'l-'Arabî, ts.

Baltacı, Cahit. "Tarsus Medreseleri". *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*. Ed. Abdulkadir Evgin. 313-317. Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010.

el-Belazurî, Ebu'l 'Abbas Ahmed b. Yahya. *Futûhu'l-buldân*. Thk. Abdulah Enîs et-Taba'. 4 Cilt. Beyrut: Muessesetu'l-ma'ârif, 1407/1987.

Bingöl, Abdulkuddüs. "Ebherî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bilgili, Ali Sinan. "Tarsus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bursalı, Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.

el-Cebertî, Abdurrahman, b. Hasan. *'Acâ'ibü'l-âsârî't-terâcimve'l-ahbâr*. Thk. Abdurrahîm Abdurrahmân Abdurrahîm. 4 Cilt. Kahire: Matba'atu dâri'l-kutubi'l-ilmîyye, 1417/1997.

el-Cezerî, Şemseddîn Muhammed b. Muhammed. *'Uddetü hisni'l-hasin*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 833/2: 22b-59a. Milli Kütüphane.

Çiçek, Mehmet. "Tarsûsî'nin Enmuzecu'l-'Ulûmunda Tefsir". *Turkish Studies- International Periodical For The Languages Literature End History of Turkish or Turkic Volume 9/2 P. 495-521 (Winter 2014): 496-521*.

Efe, Aydın – Ürkmez, Naim. *Tarsuslu Osmanlılar*. Konya: Çizgi Yayınları, 2016.

Eser, Ercan. "Kâdî Necmuddîn et-Tarsûsî ve Tuhfetü't-Türk İsimli Eserinin İslâm Hukuku Açısından Analizi". *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*. Ed. Abdulkadir Evgin. 227-247. Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010.

Evgin, Abdulkadir. "Tarsuslu Hadis Âlimlerinin Rivayetlerinde Ahlakî

Motifler". *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*. Ed. Abdulkadir Evgin. 257-271. Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010.

Evlîya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Haz. Seyit Ali Kahraman. 9 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

el-Ferfûr, Muhammed Abdüllatif Sâlih. "Kehhâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 189-190. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Fındıklılı, İsmet Efendi. *Tekmiletü'ş-şekâik fî hakki ehli'l-hakâik (Şekâiki Nu'mâniyye ve Zeyilleri)*. Thk. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Hadimoğlu, Numan. *Hadim ve Hadimliler Bibliyografyası*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1983.

İcâzetnâme. Koyunoğlu, 14296. Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi.

İcâzetnâme. Reşid Efendi, 1017. Süleymaniye Kütüphanesi.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Merkezi Yayınları, 1997.

Kahraman, Abdullah. "Tarsûsi Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Karabulut, Ali Rıza – Karabulut, Turan. *Mu'cemu't-târîhi't-turâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Mektebe Yayınları, , ts.

Kâtib Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübve'l-fünûn*. Haz. Şerafettin Yaltkaya. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabîyye, ts.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifil-kütübi'l-'Arabîyye*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1993.

el-Kevserî, M. Zâhid b. el-Hasan. *et-Tahrîrül-vecîz fî-mâ yebtağihil-müstecîz*. B.y.: Matba'atu'l-envâr, 1360/1941.

Kırbyık, Kasım. "Zirikli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 459-460. Ankara: TDV Yayınları, 2018.

Maksudoğlu, Mehmed. "Cebertî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 190-191. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

el-Murâdî, Ebu'l-Fadl Muhammed Halîl b. 'Alî. *Silku'd-durer fî 'ayâni'l-karnî's-sânî 'aşer*. 3. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.

Öngören, Reşat. "Kuşaşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 470-471. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Özcan, Abdulkadir. "İsmet Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Âyâtü'l-hirz*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 4082/1: 1a-6a. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Feyzu'l-vehbi li Şerhi's-Şezeri'z-Zehebî fi ma'rifeti haddi's-sahabî*. Isparta Uluborlu İlçe Halk Kütüphanesi, 269/5: 190a-193a. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 629/3: 71b-83b. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Şerhi Hidâyeti'l-hikme*. Yazmalar, 1579/5: 27b-51b. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Şerhi Hikmeti'l-'ayn*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 189/6: 174b-186b. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Hâşiye alâ Risâleti isbâti'l-vâcib ve havâşihâ*. Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 413/4: 199b-220a. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Kitâbü Ahvâlu'l-hayd ve'n-nifâs*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 2018: 77a-78b. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh*. Yazmalar, 3715: 1b-81b. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Miftâh li-Hulâsati'l-Miftâh*. Esad Efendi, 3714: 41a-103b. Süleymaniye Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Netâyicü'l-efkâr fi tefsiri's-suveri's-selâs*. Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 1594: 1a-7b. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Risâle fi vahdeti'l-vücûd*. 730/5: 41b-42b. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Risâletü'l-i'râb 'alâ ba'zi'l-âyâti'l-Kerîme*. 2440/2: 18b-30b. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Risâle fi ta'dili'l-akvâl fi mes'eleti halki'l-a'mâl*. Burdur İl Halk Kütüphanesi, 730/6: 43b-44b. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Risâle fî tefsîri kavlihî Te'âlâ*. Reşid Efendi, 998: 12b-22a. Süleymaniye Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Şerhü Tuhfeti'l-mulûk*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 1041/1: 1a-17a. Milli Kütüphane.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Ta'lika 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî kavlihî Te'âlâ*. 1794/4: 57a-59b. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Tefsîru sûreti Lokmân*. Konya İl Halk Kütüphanesi, 1258/2: 2a-8b. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.

et-Tarsûsî, Muhammed. *Zahîretü'l-mutezevvicîn fî Şerhi Zuhri'l-mute'ehhilîn*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 896: 1-92. Milli Kütüphane.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ali b. Ömer el-Kâtib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 41-42. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Zâhid Kevserî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 77-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yılmaz, Saim. "Tarsus'un Müslümanlar Tarafından Fethi". *Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus, Bildiri ve Müzakereler (Tarsus, 28-30 Mayıs 2010)*. Ed. Abdulkadir Evgin. 29-36. Tarsus: TDV Tarsus Şubesi Yayınları, 2010.

ez-Ziriklî, Hayreddîn. *el-A'lâm, Kâmûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' min 'el-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. 5. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1400/1980.